Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)*with*
International Impact Factor 8.357
Peer Reviewed Journal
https://doi.org/10.69758/GIMRJ/2503I01S01V13P0004

e-ISSN No. 2394-8426
Special Issue on Scientific Research Mar'25
Issue–III(I), Volume–XIII

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या महिला सशक्तीकरणासाठीच्या योजनांचा अभ्यास

प्रा. डॉ. प्रशांत विनायकराव बुकणे,
श्री सरस्वती समाजकार्य महाविद्यालय, वाशिम-444505
prashant.bukne@gmail.com. 9822715454

सारांश:

महाराष्ट्र सरकारद्वारे महिलांच्या सशक्तीकरणासाठी अनेक योजना राबवल्या जातात, जसे की उज्वला योजना, वन स्टॉप सेंटर, नारी अदालत, महिला हेल्पलाईन, शक्ति सदन योजना, स्वाधार योजना, पोषण अभियान, बेबी केअर किट योजना, मुख्यमंत्री लाडकी बहिण योजना इत्यादी. या योजनांच्या माध्यमातून महिलांना आर्थिक मदत, संरक्षण, आरोग्य सेवा, शिक्षणाच्या सुविधा आणि रोजगाराच्या संधी दिल्या जातात.

सरकारच्या या उपक्रमांमुळे महिलांचा सामाजिक आणि आर्थिक विकास होत आहे. मात्र, अनेक योजना असूनही अद्याप सर्व महिलांना त्यांचा पूर्ण लाभ मिळत नाही, कारण योजनांची पुरेशी माहिती आणि अंमलबजावणीतील तफावत मोठी समस्या आहे. त्यामुळे महिलांसाठी जागरूकता मोहिमा आणि स्थानिक पातळीवरील सहभाग वाढविण्याची आवश्यकता आहे. महिला सशक्तीकरण हा सतत चालणारा प्रवास असून त्यासाठी समाज आणि शासनाने एकत्र येऊन प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

या लेखात महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या महिलांच्या सशक्तीकरणासाठी राबविलेल्या योजनांवर चर्चा करण्यात आली आहे. हा लेख महाराष्ट्र राज्य सरकारद्वारे प्रकाशित झालेल्या दुय्यम डेटावर आधारित आहे. संशोधकांनी विविध योजना, पात्रता व त्यांचे फायदे समाजातील महिलांना त्यांच्या जीवनमान उंचावण्यासाठी कशा मदत करतात हे सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. महाराष्ट्र सरकारच्या योजनांमुळे महिलांच्या सामाजिक-आर्थिक स्थितीत महत्त्वपूर्ण सुधारणा झाली आहे, पण अजूनही जनजागृती आणि अंमलबजावणीतील अंतर राहिले आहे. महिलांचे सशक्तीकरण प्रगतीपथावर आहे, पण समग्र विकासासाठी सातत्यपूर्ण प्रयत्न आवश्यक आहेत.

परिचय:

समाजाच्या विकासासाठी पुरुष आणि महिला हे दोन्ही आधारस्तंभ आहेत. सरकार या बाबीला महत्त्व देते आणि महिलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रयत्न करते. महाराष्ट्र राज्य सरकार महिलांना सक्षम करण्यासाठी अनेक योजना राबवते, जसे की आर्थिक मदत, आरोग्य, पोषण आणि शिक्षण सुविधांसाठी पाठबळ. या योजनांद्वारे ग्रामीण, शहरी आणि आदिवासी भागातील महिलांना लाभ दिला जातो. महिला सशक्तीकरण म्हणजे त्यांची शारीरिक, सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय स्थिती सुधारण्यासाठी राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांचा समावेश होतो. महिलांचे जीवनमान उंचावण्यासाठी त्यांचे सशक्तीकरण आवश्यक आहे. यामुळे त्यांना स्वातंत्र्य, निर्णय घेण्याचा अधिकार मिळतो आणि त्यांच्या स्वतःच्या विकासासाठी संधी उपलब्ध

होतात. सक्षम महिला कुटुंब, समाज आणि राष्ट्रासाठी शिक्षण, बँकिंग, वित्त, संरक्षण, कॉर्पोरेट क्षेत्र, क्रीडा, वैद्यकीय, सामाजिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात तसेच राजकीय सहभागासाठी योगदान देतात.

किवर्ड :

महिला, सशक्तीकरण, योजना

संशोधन पद्धती :

उद्दिष्टे:

- महिलांच्या सशक्तीकरणाच्या गरजेचा अभ्यास करणे.
- महाराष्ट्र सरकारद्वारे राबविण्यात येणाऱ्या महिलांसाठीच्या योजनांचा अभ्यास करणे.
- महिलांसाठी असलेल्या विविध योजनांबद्दल जागरूकता निर्माण करणे.

अभ्यासाची व्याप्ती:

- या अभ्यासात फक्त महाराष्ट्र सरकारद्वारे राबविण्यात येणाऱ्या योजनांचा समावेश केला आहे.
- फक्त महिला सशक्तीकरणाशी संबंधित योजनांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

अभ्यासाचे महत्त्व:

- महिलांना महाराष्ट्र सरकारच्या योजनांची माहिती मिळविण्यासाठी उपयुक्त.
- भविष्यातील संशोधकांसाठी संशोधनासाठी उपयोगी.
- समाजात या योजनांविषयी जागरूकता निर्माण करण्यासाठी मदतकारक.

महिला सशक्तीकरणासाठी महाराष्ट्र सरकारच्या योजना:

1. **उज्ज्वला योजना:** ही योजना १ एप्रिल २०१६ पासून लागू झाली. महिलांच्या आणि मुलांच्या वेश्याव्यवसायासाठी तस्करी रोखण्यासाठी प्रतिबंध, बचाव, पुनर्वसन, पुनर्संस्थापन आणि परतावा यासारख्या उपाययोजना केल्या जातात.
2. **वन स्टॉप सेंटर योजना:** हिंसाग्रस्त आणि संकटात असलेल्या महिलांना वैद्यकीय मदत, तात्पुरती निवास व्यवस्था, अन्नपुरवठा, समुपदेशन आणि कायदेशीर मदत पुरवण्यासाठी ही योजना १ एप्रिल २०१५ पासून सुरू झाली.
3. **महिला सशक्तीकरण केंद्र (Hub for Empowerment of Women):** महिलांना त्यांच्या क्षमतेची जाणीव करून देण्यासाठी आणि आर्थिक सहाय्य, शिक्षण, आरोग्य सेवा, डिजिटल साक्षरता प्रदान करण्यासाठी सुरू करण्यात आलेली योजना.
4. **नारी अदालत:** ग्रामपंचायत स्तरावर महिलांसाठी तक्रार निवारण प्रणाली उपलब्ध करून देण्यासाठी सुरू करण्यात आलेली नवीन योजना.
5. **महिला हेल्पलाईन (181):** २४×७ तास महिलांसाठी आपत्कालीन मदत सेवा पुरवणारी योजना.
6. **शक्ती सदन योजना:** २०२१-२२ ते २०२५-२६ पर्यंत 'मिशन शक्ती' अंतर्गत महिलांसाठी दोन उपयोजना – 'संभल' आणि 'समृद्धी' लागू करण्यात आल्या आहेत.

7. **ए. पी. जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना:** आदिवासी भागातील गरोदर महिलांना पोषक आहार पुरवण्यासाठी ही योजना १ डिसेंबर २०१५ पासून सुरू करण्यात आली आहे.
8. **गाव बालविकास केंद्र (VCDC):** बालपोषण सुधारण्यासाठी सुरू करण्यात आलेली योजना.
9. **आदर्श अंगणवाडी केंद्र:** सुसज्ज अंगणवाडी केंद्रांच्या माध्यमातून आरोग्य, पोषण आणि प्राथमिक शिक्षण पुरवणारी योजना.
10. **पोषण अभियान:** लहान मुले, गरोदर महिला आणि स्तनपान करणाऱ्या माता यांना पोषण प्रदान करण्यासाठी २०१८ पासून राबवली जाणारी योजना.
11. **बाळकिट योजना:** सरकारी रुग्णालयात नोंदणी केलेल्या गरोदर महिलांना बाळकिट देऊन बालमृत्यू दर कमी करण्यासाठी सुरू करण्यात आलेली योजना.
12. **पुरक पोषण योजना:** महिला आणि मुलांच्या पोषण स्थिती सुधारण्यासाठी सुरू करण्यात आलेली योजना.
13. **स्वाधार योजना:** संकटात सापडलेल्या महिलांसाठी निवारा, अन्न, वस्त्र आणि आर्थिक मदत पुरवणारी योजना.
14. **महेर योजना:** बेघर, परित्यक्त, अविवाहित, संकटग्रस्त महिलांसाठी निवारा आणि आर्थिक सहाय्य पुरवणारी योजना.
15. **राष्ट्रीय नर्सरी योजना:** कामकाजी महिलांच्या मुलांसाठी ६ महिने ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांसाठी डे-केअर सुविधा प्रदान करणारी योजना.
16. **महिला समुपदेशन केंद्र:** पोलिस ठाण्यांमध्ये कार्यरत असलेली, महिलांना मार्गदर्शन आणि मदत करणारी योजना.
17. **मनो धैर्य योजना:** लैंगिक अत्याचार आणि ऍसिड हल्ल्याच्या पीडित महिलांसाठी आर्थिक सहाय्य आणि पुनर्वसन सुविधा पुरवणारी योजना.
18. **मुख्यमंत्री लाडकी बहिण योजना:** ज्या कुटुंबांचे वार्षिक उत्पन्न २.५ लाखांपेक्षा कमी आहे, अशा महिलांना दरमहा १५०० रुपये आर्थिक मदत.
19. **महिला सन्मान योजना:** महिलांना एसटी बसच्या भाड्यात ५०% सूट देणारी योजना.
20. **मुख्यमंत्री अन्नपूर्णा योजना:** कमी उत्पन्न असलेल्या महिलांना दरवर्षी ३ गॅस सिलिंडर मोफत पुरवण्याची योजना.

निष्कर्ष:

या अभ्यासातून असे दिसून आले की, महाराष्ट्र सरकार महिलांना सक्षम करण्यासाठी विविध योजना राबवत आहे. सरकारच्या प्रयत्नांमुळे महिलांच्या सामाजिक आणि आर्थिक स्थितीत सुधारणा झाली आहे. मात्र, अजूनही अनेक महिलांना या योजनांची माहिती नाही. सामाजिक संस्था, स्वयंसेवी संस्था आणि स्थानिक नागरिकांनी

पुढाकार घेतल्यास या योजना अधिक प्रभावी ठरू शकतात. महिलांचे सशक्तीकरण प्रगतीपथावर आहे, पण त्यासाठी सातत्यपूर्ण प्रयत्न आवश्यक आहेत.

References:

1. Government of Maharashtra. (2023). *Women and Child Development Department Reports*. Retrieved from https://womenchild.maharashtra.gov.in
2. Ministry of Women and Child Development, Government of India. (2023). *National Policy for Women 2016 (Draft)*. Retrieved from https://wcd.nic.in
4. Deshpande, S. (2020). *Women Empowerment in India: Policies and Implementation Strategies*. New Delhi: Academic Publications.
5. Sharma, R. (2021). *Gender and Development: Issues and Challenges*. Sage Publications.
7. Singh, P., & Rao, S. (2022). "Effectiveness of Women Empowerment Schemes in Maharashtra: A Case Study Approach." *International Journal of Social Research*, 8(4), 112-130.
8. Chavan, R. (2020). "Challenges in Implementing Women Empowerment Schemes in Rural Maharashtra." *Indian Journal of Public Policy*, 10(3), 67-85.
10. The Times of India. (2023). "Maharashtra's Women Empowerment Policies: Progress and Challenges." Retrieved from https://timesofindia.indiatimes.com